

ODMEVI NA DOGODKE

Meta Grosman

BRALNA PISMENOST ZA VEČKULTURNO DRUŽBO Okrogla miza Bralnega društva Slovenije

Na mednarodni dan pismenosti, 8. septembra, Bralno društvo Slovenije (BDS) vsako drugo leto organizira okroglo mizo v Štihovi dvorani Cankarjevega doma. Na letošnji okrogli mizi je BDS želelo obravnavati sodobne potrebe po bralni pismenosti v novih okoliščinah večkulturnih družb. Bralna pismenost je že dolgo v središču pozornosti mednarodnih organizacij in nacionalnih šolskih sistemov, saj v času, ko so Zemljani ves dan potopljeni v neprenehni tok informacij, ni več mogoče spregledati pomena pismenosti za posameznika in celotno družbo. Raziskovalno zanimanje za pismenost hkrati raste iz nepričakovanih mednarodnih pregledov ravni bralne pismenosti pri posameznikih in celotnih jezikovnih skupnostih, ki so opozorili na pogosto pomanjkljivo raven pismenosti in celo na upadanje bralne pismenosti. Združeni narodi so zato obdobje med leti 2003 in 2012 proglasili za desetletje pismenosti, leto 2008 pa razglasili za leto jezikov. Evropska unija je leto 2008 razglasila za leto medkulturnega dialoga, Velika Britanija pa dodatno še za leto branja. V Sloveniji letos praznujemo petstoletnico rojstva Primoža Trubarja, ki se je že v svojem času zavedal pomena posameznikove pismenosti. Gospodarsko razvite družbe ugotavljajo, da je visoka pismenost glavni dejavnik njihove

uspešnosti, vedo pa tudi, da bo prihodnja družba znanja terjala še višjo pismenost in pismenost v več jezikih, ki bi vsem omogočala potrebno vseživljenjsko učenje. V razvitih državah zato odnos vlad do državljanov ocenjujejo prav po tem, kako dejavno si prizadevajo za višjo pismenost vsega prebivalstva. Spremenjene okoliščine in potrebe pa odpirajo nova vprašanja o pismenosti, ki bi jim BDS morala posvečati svoja posvetovanja in okrogle mize.

Matjaž Kmecl je v svojem prispevku »Primož Trubar in slovenščina« z nove perspektive osvetlil širino Trubarjevega delovanja in pomen njegovega dela za slovenščino in slovensko kulturo. Opozoril nas je, »da smo do Trubarja Slovenci premogli le nekaj osamljenih, v samostane zaprtih rokopisov, on pa je ustvaril skupni slovenski jezikovni standard, knjižni jezik – domala iz nič, nas utiril kot narod v sodobno evropsko kulturno zgodovino, uvedel tisk, spodbudil splošno opismenjevanje.« V času, ko je znal le malokdo brati ali celo pisati, je že v uvodu k prvemu delu *Postile* 1558 spregovoril o pomenu branja. Kmecl je posebej izpostavil Trubarjevo teološko utemeljitev slovenskosti, saj je po svetem Pavlu podobno kot drugi reformatorji bil prepričan, da so vsi jeziki nastali po božji volji in zato Najvišji ni ločeval

med njihovimi pomembnostmi. Trubar je s tem povzdignil slovenščino v status božjega jezika, jezikovne kršitve in zanemarjanje pa posredno degradiral v greh, saj je prestopek zoper jezik hkrati prestopek zoper božjo voljo. Spoznanja o Trubarjevih izjemnih dosežkih za slovenščino, nas morajo vsak dan spominjati, da sta pismenost v materinščini in sama materinščina vrednoti in razkošje, ki ju moramo razvijati in ohraniti za prihodnje generacije.

V svojem prispevku »Hrepeneti ali dočakati – zunanjetrgovinska bilanca sodobne slovenske literature« je **Slavko Pregl** spregovoril o težavah, s katerimi se danes, pet stoletij po Trubarju, srečujejo slovenska književna besedila na medkulturni poti v obliki prevodov k bralcem, ki govorijo druge jezike, na evropsko in globalno knjižno tržišče. S prepričljivimi številkami, ki kažejo na mačehovski odnos države do slovenskih pisateljev in pomena njihovega dela, se je vprašal, kako je mogoče, da je »dežela, ki se hvali, da se je med velikimi svetovi obdržala zaradi svoje kulture,« danes realno pozabila na kulturo. (Celotno besedilo Preglovega prispevka je bilo 12. 9. 208 objavljeno v *Mladini*.)

Lucija Čok je v svojem referatu »Jezikovne rabe in stališča do jezikov učencev osnovne šole narodnostno mešanih okoliš« predstavila nekatere rezultate svoje eksperimentalne raziskave, v katero so bili vključeni osnovnošolci, ki se v šoli in zunaj nje srečujejo z različnimi oblikami dvojezičnosti in večjezičnosti. Raziskave, ki preučujejo dejansko stanje in realne učence, praviloma odpirajo zanimiva vprašanja o vzrokih za ugotovljeno stanje, za nezaželeno pojave dejanskega stanja in o možnostih za njihovo preseganje. Preseganje današnjega razumevanja potreb po vključevanju medkulturnih sestavin v razne ravni izobraževanja pa je bilo tema prispevka **Andreje Barle Lakota** z naslovom »Odprta vprašanja

vključevanja medkulturnega dialoga v kurikulum.« Potrebe po sodobnem vključevanju medkulturne vzgoje za medkulturni dialog je obravnavala s stališča prihodnjih potreb vseh ljudi po boljšem medsebojnem in medkulturnem razumevanju, kot jih razkrivajo najnovejše študije o novih okoliščinah delovanja v globalni družbi. Upanje v bolj sodobno usmerjeno izobrazbo po meri današnjih mladih in njihovih bodočih potreb po bolj kritični pismenosti odpira vprašanje, kdaj bodo novi učni načrti, sodobnejše usposabljanje učiteljev in vse naše šole kos izzivom nakazane bližnje prihodnosti.

Osrednje vprašanje okrogle mize o bralni pismenosti za življenje in delovanje v večkulturni družbi bo v prihodnosti terjalo vedno nove odgovore in rešitve. Sama sem poudarila, da je pri iskanju teh odgovorov **treba izhajati iz jasne in nesporne osrednje vloge materinščine kot jezika primarnega odnosa do sveta in soljudi**, razumevanja preteklosti ter načrtovanja prihodnosti in še bi lahko naštevali. Manj jasna je iz tega izhajajoča nujnost, da bi morali poskrbeti predvsem za tak pouk materinščine in bralne pismenosti, ki bi spodbujal pozitiven odnos do materinščine in omogočal prijetne izkušnje z branjem. S pozitivnimi šolskimi in bralnimi doživetji bi morali spodbujati željo po materinščini in njeno spoštovanje, ki bi vodilo do zanimanja za slovensko književnost kot bistveno sestavino lastne kulture. Le s spodbujanjem zanimanja, pozitivne samopodobe in prepričanja učencev, da svojo materinščino lahko uspešno uporabljajo, bi lahko priljubili leposlovno branje in slovenska umetnostna besedila.

K razvijanju učenčevega pozitivnega odnosa do materinščine usmerjen pouk se zdi še posebej pomemben ob vedno močnejši globalizaciji in večkulturnosti, ki jo poraja vse večja zemljepisna gibljivost posameznikov in mednarodna

komunikacijska povezanost. Sodelovanje čez meje lastne jezikovne skupnosti in kulture je vse bolj pogosta sestavina človeške izkušnje vseh Zemljanov, saj gospodarski, politični in družbeni tokovi širijo stike med različnimi kulturami in jeziki, z njimi pa tudi potrebo po sporazumevanju v več jezikih. V evropskem letu medkulturnega dialoga so bila na to temo organizirana številna posvetovanja, na katerih pa so bili stiki med kulturami največkrat predstavljeni brez njihove bistvene jezikovne in večjezične razsežnosti, ki je nujna za razumevanje njihove osnovne dinamike. Osmišljeno delovanje v večkulturnih družbah namreč praviloma predpostavlja tudi pismenost v več jezikih. Bralna pismenost v več jezikih je nujnost v sleherni družbi znanja, saj šele pismenost v več jezikih omogoča danes vsakomur potrebno branje in vseživljenjsko učenje. Ta spoznanja so v Evropi pripeljala do več desetletnih prizadevanj po taki organizaciji jezikovnega pouka, ki bi čim več državljanom Evrope omogočil pismenost v več jezikih oz. večjezično pismenost za sporazumevanje z govorniki različnih jezikov in nemoteno družbeno in gospodarsko delovanje preko meja jezikovnih skupnosti. Čeprav si na osebni ravni vsakdo želi biti pismen v čim več jezikih in ima po *Splošni deklaraciji o jezikovnih pravicah* (Barcelona 1996, slov. prevod 1999) pravico do večjezične pismenosti in izbire jezika, si moramo zastaviti vprašanje o razmerjih med jeziki in o njihovih rabah v različnih okoliščinah. Kadar so nepojasnjena, se ta vprašanja srečujejo z nerazumevanjem.

Dokler govorimo o bralni pismenosti v več jezikih kot eni izmed štirih sestavin sporazumevalne zmožnosti, to vprašanje ni tako aktualno, saj je branje kot interakcija z besedilom izrazito individualna dejavnost. Družbene razsežnosti dobi šele na ravni uporabe prebranega in razumljenega za različne oblike delovanja. Nihče namreč ne dvo-

mi, da je za uspešno strokovno delovanje potrebno brati in razumeti besedila v več jezikih. Oblika in raven znanja jezikov za razumevajoče branje pa se ravna tako po individualnih zmožnostih kot tudi po naravi in zahtevnosti besedila ter zastavljene naloge. Zaradi nepredvidljivega števila spremenljivk ni smiselno iskati posplošitev. Pri branju v tujih jezikih je, kot pri vseh stikih s tujimi jeziki, vedno prisotna tudi medkulturna razsežnost, brez upoštevanja katere ni mogoče doseči resničnega razumevanja. Strokovnjaki, ki se ukvarjajo z medkulturnim sporazumevanjem na kratko pravijo, da je za razumevanje te razsežnosti pri vseh oblikah medkulturnega sporazumevanja potrebna medkulturna zmožnost. Le-ta je zaradi časovnih omejitev še pomembnejša za govorne in slušne rabe jezika ter za pisno rabo, pri kateri ne moremo neposredno slediti razumevanju naslovnika. Novi učni načrti iz leta 2008 zato predvidevajo razvijanje medkulturne zmožnosti tudi pri slovenščini, medtem ko imajo učni načrti za tuje jezike že precej daljšo tradicijo s spodbujanjem medkulturne zmožnosti.

Številna letošnja posvetovanja v zvezi z Evropskim letom medkulturnega dialoga so razpravljala o mnogo- oz. večkulturnosti (ali kar o multikulturalizmu) ter pozabila na bistvene razlike med večkulturnostjo in medkulturnostjo in na vedno prisotno jezikovno razsežnost medkulturnih stikov ter za razumevanje te potrebno medkulturno ozaveščenost in zmožnost. Najbolj na splošno medkulturno zmožnost opredeljujejo kot sposobnost učinkovitega sodelovanja/ sporazumevanja z ljudmi iz kultur, ki jih zaznavamo kot različne od lastne kulture. Različnost vsaj v teoriji razumejo in ugotavljajo po prisotnosti kulturno posebnih lastnosti in vidikov, npr. prepričanj, navad, obnašanja in vrednot v besedilih in pri sporazumevanju. Ko govorimo o kulturno posebnih značilnostih

besedil iz tujih kultur, se moramo najprej vprašati o zaznavanju takih lastnosti. To nikakor ni samoumevno, kulturno posebne lastnosti so namreč pogost izvor nerazumevanja, saj domač jezik in v njem utelešena kultura delujeta kot zaznavni filter, ki ne prepušča neznanih pojavov in konceptov iz drugačnih/tujih kultur ter povzroča njihovo asimilacijo na lastno kulturo. Do asimilacije prihaja že zato, ker tujim besedam in konceptom bralci pripisujejo v domači kulturi usvojene pomene in vrednote. Postopke take asimilacije so pri branju besedil iz nepoznatih kultur prepričljivo eksperimentalno dokazali že davnega leta 1932.

Poleg tega pa gre sodobno sporazumevanje razumeti kot načrtovano govorno dejanje, kjer tvorec besedila ne izbira samo vidikov obravnavanega predmeta, marveč ubeseditev uravnava glede na cilj, ki ga želi doseči, in na lastno presojo sprejemljivosti pri naslovniku in primernosti v danih okoliščinah. Naslovnik pa k razumevanju besedila prispeva vse svoje kulturno pogojeno znanje, od poznavanja jezikovnega koda do izkušenj, tudi medbesedilne izkušnje, ki oblikujejo bralsko obzorje pričakovanj. Branje in sporazumevanje znotraj skupne jezikovne in kulturne skupnosti zato gradi na skupnem znanju in izkušnjah obeh udeležencev v sporazumevanju, tvorca in naslovnika besedila, ki govorita skupni jezik. Pri medkulturnem sporazumevanju med govorniki različnih jezikov in pripadnikov različnih kultur in pri razumevanju besedil iz drugih/tujih kultur in jezikov pa ne smemo pričakovati niti skupnega znanja, prepričanij in vrednot niti skupne kulturne/besedilne izkušnosti. Nasprotno moramo pri branju in razumevanju tujih književnih besedil upoštevati dejstvo, da so bila prvotno napisana za bralce z bolj ali manj različnim obzorjem bralskih pričakovanj v drugačnem kulturnem okolju, medtem ko bralci zunaj takega kulturnega okolja

taka besedila lahko razumejo predvsem z zavestnim preseganjem omejitev s pri vzgojeno medkulturno zmožnostjo.

Da bi besedila iz tujih kultur kljub našemu različnemu obzorju bralskih pričakovanj čim bolj razumeli in brez asimilacije na lastne predstave spoznali tudi njihove kulturno posebne lastnosti, potrebujemo dobro razvito medkulturno zmožnost. Le-ta nam pri branju omogoča razumevanje drugačne človeške izkušnje in spoznavanje kulturne raznolikosti ter nas spoznavno in osebnostno bogati, s širjenjem obzorij pa nam omogoča tudi bolj kakovostne neposredne stike s pripadniki drugačnih kultur. Za razvoj medkulturne zmožnosti ob branju tujih besedil moramo najprej vedeti, da se kulture na različne načine, na različnih ravneh in v različnih sestavinah razlikujejo, te razlike so prisotne in zaznavne v besedilih kot znaki njihove kulturne umeščenosti. Vsa besedila tako vsebujejo splošno kulturne značilnosti in kulturno posebne lastnosti. Vendar kulturno posebnih razlik ne opazimo samodejno, opazne postanejo šele ob zavestnem iskanju razlik v primerjavi z lastno domačo kulturo, ki jo moramo čim bolj poznati in se k njej neprestano vračati za še boljše poznavanje ob vseh medkulturnih primerjavah. Brez kulturno splošnih značilnosti, ki so skupne več kulturam, bi nas tuje besedilo največkrat sploh ne pritegnilo k branju, prisotnost in količina kulturno posebnih značilnosti pa ga lahko naredita bodisi težje razumljivega ali bolj zanimivega zaradi izzivov drugosti in drugačnosti. Poznavanje obeh značilnosti besedil in sporazumevanja je tudi prvo izhodišče za razumevanje medkulturnih stikov in medkulturno ozaveščanje, ki je potrebno za razvoj medkulturne možnosti. Če namreč beremo tuja besedila brez pričakovanja kulturno posebnih značilnosti in zaznavanja besedilnih znakov njihove umeščenosti v drugačno kulturo, takih

značilnosti tudi ne zaznamo, vsaj ne dokler ne vzamemo v roke besedila iz zelo različne literarne tradicije, ki terja zavesten izstop iz domačega predstavnega sveta. Kulturno bližnje literature imajo več kulturno skupnih značilnosti, vendar kulturno posebne značilnosti zato niso nič manj pomembne, prav nasprotno, bralcu lahko pomagajo razviti občutljivost za take značilnosti. Pripravljenost opaziti in uzaveščati kulturno posebne razlike pa ni pomembna samo zato, da se pri branju tujih besedil izognemo nepotrebnemu prilaščanju besedila z asimilacijo na domačo kulturo in ga bolje razumemo, marveč tudi za razvoj medkulturne občutljivosti. Nesporazumi in spori med pripadniki različnih kultur, prepričanj itn. niso posledica kulturnih razlik samih po sebi, marveč nastajajo prav zaradi nezmožnosti in nepripravljenosti videti in razumeti take razlike.

○ ○ ○

Po prvih spoznanjih, da v drugih besedilih in kulturah ni vse tako kot v naši domači, lahko medkulturno ozaveščenost poglobljamo s preučevanjem razlik na jezikovni ravni in s primerjavami z domačo kulturo. Preučevanje razlik na jezikovni ravni predpostavlja osnovno jezikovno ozaveščenost, ki nas navaja k spraševanju o vlogi in funkcijah jezikovnih rab ter k opuščanju nerazmišljujoče samoumevnosti jezika. Zato le-to opisujejo kot občutljivost za jezik in zavestno razumevanje narave jezika in njegove vloge v človekovem življenju. Jezikovna ozaveščenost je hkrati tudi predpogoj medkulturne ozaveščenosti, ki se prav tako dogaja v jeziku in z jezikom. Jezikovnost jezika in v jezikih prisotne medkulturne razlike lahko razumejo že majhni otroci, če se vprašajo, zakaj imajo npr. Angleži za slovensko besedo 'roka' dve besedi 'hand' in 'arm', čeprav gre za isti del telesa. Ta razmislek jih pozneje vodi do spoznanja, da različni jeziki segmentirajo realnost na različne

načine. Prav tako pa posamezne pojave poimenujejo različno glede na posebne okoliščine in potrebe svojega življenja, zato imajo Eskimi več besed za sneg glede na posebne kakovosti snega, ki jih drugi jeziki lahko opisujejo samo z dodajanjem pridevnikov. Še bolj zapletene so razlike med pomenskimi polji posameznih družbenih pojmov, kot sta npr. prijatelj in družina. Čeprav sta slovenska beseda 'prijatelj' in angleška beseda 'friend' slovarki ustreznicici, slovenski učenci in bralci od prijatelja pričakujejo veliko več kot ameriški bralci. Glede na svoja precej bolj bogata pričakovanja od prijateljev zato pripovedno osebo Holden v Salingerjevemu romanu *Varuh mlade rži* pogosto zaznavajo in ocenjujejo kot slabega prijatelja, njegove starše pa kot neljubeče. Šele boljše razumevanje kulturno pogojenih pomenskih polj prijatelja in prijateljstva jim pomaga razumeti, da Holden živi v okoliščinah, kjer drugače gledajo na prijateljstvo in tudi na družinsko življenje. Razumevanje medkulturnih razlik je še bolj zapleteno pri časovno in družbeno bolj oddaljenih besedilih. Brez temeljitega poznavanja zgodovinskega koncepta angleškega gentlemanstva in upoštevanja z njim povezanih družbenih okoliščin bralec ne izgubi samo bistvenih sestavin ironije in karikature, ki romanu Jane Austen *Prevzetnost in pristranost* omogočajo trajno zanimivost, marveč celo besedilo bere na ravni pripovedi o iskanju zakonskih mož. Šele ko kulturno posebne razlike dodobra spoznamo, jih lahko začnemo preučevati s stališča domače kulture, razumeti v primerjavi z lastno izkušnjo in spoznavati posebnosti medkulturnih stikov. Ne nazadnje nam to odpira tudi dialoški pogled, ki hkrati upošteva lastno in tujo/drugačno perspektivo in nam omogoča doživljanje kulturne raznolikosti kot vrednote, ki je le težko dosegljiva brez predhodne odprtosti za različnost.

○ ○ ○

Občutljivost in zanimanje za kulturno pogojene/posebne razlike in za njihovo medkulturno razumevanje, ki ju razvija medkulturna ozaveščenost, pa je tudi temeljna sestavina medkulturne zmožnosti, kot je potrebna za medkulturno sporazumevanje s pripadniki drugačnih kultur in z govorci drugačnih jezikov. Spoznanje, da so druge kulture drugačne, da ljudje v drugih kulturah ustvarjajo drugačne medosebne odnose in štejejo drugačne oblike obnašanja za primerne in sprejemljive, imajo različna prepričanja in verovanja, ter drugače vrednotijo posamezne stvari in izkušnje, naposled vodi tudi do spoznanja o kulturni pogojenosti z materinščino usvojene domače kulture in do spoznanja, da ne smemo posploševati lastnih predstav in pričakovanj ter jih pripisovati pripadnikom drugih kultur. To spoznanje nas hkrati opozarja na potrebo po poglobljenem spoznavanju lastne kulture in na za to potrebnem vračanju k lastni kulturi ter nujnem poznavanju primarnosti materinščine za sleherni odnos do drugačnega. Pri branju tujih besedil in medkulturnem sporazumevanju s pripadniki drugih kultur se moramo tako najprej spraševati o lastni kulturi in nato upoštevati njihove drugačne predstave in pričakovanja, se pravi moramo izhajati iz poznavanja obeh kultur v stiku.

V luči teh spoznanj postane jasno, da je medkulturna zmožnost jezikovno zelo zapletena zmožnost, saj pri medkulturnem sporazumevanju terja poznavanje lastne kulture in upoštevanje pričakovanj sogovorca z drugačnimi pogledi na svet in komunikacijskimi pričakovanji, zaradi česar je presoja sprejemljivosti in primernosti sporočila pri medkulturnem dialogu precej težja. Vendar pa prav ta zmožnost omogoča komunikacijsko preseganje nesporazumov in vzpostavljanje pozitivnega dialoga med govorci z drugačnimi pogledi, iz različnih svetov ter generacij in poraja strpnost in odprtost za drugačno. Skupaj z osnovno medkulturno ozaveščenostjo lahko to zmožnost razvijamo pri branju leposlovja in drugih besedil iz tujih kultur, če postanemo pozorni na njihove kulturno posebne značilnosti. Čeprav je pot od prvega pričakovanja kulturno posebnih lastnosti besedil pri branju in njihovega jezikovnega spoznavanja do medkulturne zmožnosti lahko zapletena in dolga, ne smemo pozabiti, da brez teh začetnih bralnih spoznanj in pripravljenosti za poglobljeno razumevanje ne moremo razviti uporabne medkulturne zmožnosti, ki omogoča uspešno sporazumevanje v večkulturni družbi, odprtost za sprejemanje raznolikosti in doživljanje različnosti kultur kot človeške vrednote.